

Zekâtın Harcama Kalemlerinden Fakir Ve Miskin Kavramlarının Kur'an Bağlamında Yeniden Tanımlanması

Dr. Beytullah AKTAŞ*

Özet

Zekâtın sarf edileceği yerler Cenâb-ı Hak tarafından belirlenmiş olmasına rağmen, sarf yerlerinin tanımları ve kapsamaları ile ilgili tartışmalar hep süregelmiştir. Bunun tabii bir neticesi olarak zekâtın sarf yerlerinden “fakirler” ve “miskinler”in tanımları hususunda İslami gelenekte görüş farklılıkları olmuştur. Bu makalede öncelikle fakir ve miskin kavramları fıkıh geleneği ekseninde tasvir edilmiş, tefsir ve hadis ilminin verilerinden de istifade edilerek analiz edilmiştir. Akabinde ise fakir ve miskin kavramlarının Kur'an semantiğindeki anlam alanı tasvir ve tahlil edilmiştir. Bu veriler çerçevesinde fakir ve miskin kavramlarına yeni bir tanım ve bakış açısı sunulmaya gayret edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Zekât, Fakir, Miskin

Abstract

Although the expenditure places of the zakat were indicated by Almighty Allah, the debate about the definition and scope of the place has always been an ongoing discussion. As a natural result of this, there have been opinion differences in Islamic tradition as to the definitions of the poor (al-fuğharâ) and the needy (al-masâkîn). In this article, firstly, the concepts of the poor and the needy have been described according to traditional fiqh (Muslim canonical jurisprudence) and then with the help of the tafsir (commentary of the Qur'an) and the Hadith they were also analyzed. Following this analyze and description, the concepts of the poor and the needy were analyzed and described according to Quran semantics. With these new data, it was attempted give new definitions of the mentioned terms; the poor and the needy.

---

* Dr., İslam Hukuk Anabilim Dalı, beytaktas@gmail.com.

Key words: The Zakat, The Poor (Al-Fuğharâ),The Needy (Al-Masâkîn)

1. Giriş

Zekât, farziyeti kesin malî bir ibadettir. Mükelleflerin, aslî ihtiyaçlarının dışında kalan ve belli bir miktara ulaşan artıci nitelikteki mallarından verecekleri zekâtın, harcanacağı yerler ise Allah Teâla tarafından belirlenmiştir. Toplanan vergiler, insanlık tarihi boyunca genelde kralların ve yöneticilerin arzuları istikametinde harcanırken, Cenâb-ı Hak Kur'an'da zekâtın harcanacağı yerleri tek tek sayarak, bu ciddi potansiyele sahip önemli malî mükellefiyeti, yöneticilerin keyfi uygulamalarına bırakmamıştır.

Kur'an'da zekâtın harcanacağı yerler Tevbe suresinin 60. ayetinde yer alır. Bu ayette yer alan sekiz sınıfın, zekâtın harcama kalemlerini oluşturduğu hususunda âlimler arasında ittifak bulunmasına rağmen, bu sınıfların bazen tanımlarında, bazen kapsamalarını belirlemede, bazen de hükümlerinin devam edip etmediğinde içtihat farklılıklarına rastlanmaktadır. Bu sınıflardan ilk iki sırada yer alan fakir ve miskin kavramları ise, tanımları açısından oldukça tartışılan iki sınıftır. Bu çalışmada fakihleri, müfessirleri ve konuyla ilgili araştırma yapan kimseleri oldukça meşgul eden, fakir ve miskin kavramlarının tanımları ile ilgili, Kur'an bağlamında ve ayetlerin nüzul süreci göz önünde bulundurularak yeni bir tanımlama denemesi yapılacaktır.

2. Fakir ve Miskin Kavramları

a. Fakir kelimesinin lügat anlamı: “F-k-r” kökünden gelen ve ihtiyaç duyulan şey anlamında “fakr” kelimesinin sıfat hali olan “fakir”, zengin kavramının zıddı olarak kullanılan bir kavramdır.¹ Fakir kelimesinin, Arapça'da “omurga, bel kemiği” anlamlarına gelen “fakâr” kelimesinden türemiş olma ihtimali vardır ki, bu durumda omurgası, belkemiği kırılmış kimse manasına gelmektedir. Omurgası kırık kimse gibi maddi bakımdan başkasına muhtaç olması sebebiyle işlerini yürütemeyen bütün zayıf kimseler için bu kelime kullanılmaktadır.² Bu manada muallaka

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “f-k-r” md., Dâru'l-Meârif, Kahire, t.y., c. V, s. 3444.

² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “f-k-r” md., c. V, s. 3445; Seyyid Muhammed Murtaş el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, “f-k-r” md., Kuveyt, 2001, c. XIII, s. 337.

şairlerinden Lebid (v. 41/661)'in aşağıdaki şiirine, lügatlerde ve tefsirlerde yer verilmektedir¹:

“رفع القوادم كالفقير الأعزل لما رأى لبد النسور تطايرت”

“Lübed kartalların uçuşuklarını görünce, o da kanatlarını uçamayan omurgasız kuş gibi kaldırdı.”

Yine aynı anlamda Cahiliye dönemi şairlerinden Tarafa şöyle demektedir²:

“انني لست بمرهون فقر”

“Ben beli kırık bir rehine değilim.”

Arap Dili ve Edebiyatı'nın en kadim metinlerinin başında gelen Kur'an-ı Kerim'de de fakir kelimesinin vaz'î/dilsel içeriğine ait önemli bir bilgi vardır. Bir ayet-i kerimede “Bel kemiklerini kıracak bir felaketten” bahsedilerek, “fâkîra (فَاقِرَةٌ)” kelimesi kullanılır.³

Fakir kelimesi aynı zamanda “delmek, kazmak” manalarına gelen “f-k-r” kökünden, hurma fidesi dikmek amacıyla kazılan veya içinde su biriken çukur için de kullanılan bir kavramdır.⁴ Çukur, düz bir yerin nasıl daha alçağındaysa, fakir de diğer insanların seviyesinden daha düşük durumda olması yönüyle bu isimle adlandırılmış olması muhtemeldir.

Lügatlerde sırasıyla ilk iki harfi “ف” ve “ق” olan kelimelerin genelde “kaybetmek, kırmak, kötüleşmek” anlamlarına gelmesi de ayrıca dikkat çekicidir.

Sonuçta etimolojik olarak fakir kelimesinin, başkalarından daha düşük seviyede ve onlara muhtaç olma ortak anlamında birleştiği söylenebilir.

¹ Bkz. Fahrüddîn er-Râzî (v. 604/1207), *et-Tefsîru'l-Kebîr: Mefâtîhu'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr, y.y., 1981, c. XVI, s. 110; Muhammed bin Ahmed bin Ebî Bekr el-Kurtubî (v. 671/1273), *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2006, c. X, s. 248; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “f-k-r” md., c. V, s. 3445; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, “f-k-r” md., c. XIII, s. 337.

² Ebû İshâk Ahmed: es-Sa'lebî (v. 467/1074), *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Ebû Muhammed bin Âşûr, Dâru İhyâi'l-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2002, c. II, s. 270; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. VII, s. 69; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, “f-k-r” md., c. XIII, s. 337.

³ Bkz. Kıyâme, 75/25.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “f-k-r” md., c. V, s. 3446; Ebu'l-Kâsım Hüseyin bin Muhammed er-Râgîb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an*, I-II, “f-k-r” md., Mektebetü Nazâr Mustafâ el-Bâz, y.y., t.y., c. II, s. 496.

b. Fakir kelimesinin ıstılah anlamı: İstılahta “fakr”, ihtiyaç, ihtiyaç duyulan şeyin kaybedilmesi anlamına gelmektedir.¹ İhtiyaç duyulmayan şeyin kaybedilmesinde fakr kelimesi kullanılmaz.²

Râgıb el-İsfehânî, fakirliği dört gruba ayırır: Birincisi, zaruri ihtiyaçların varlığıdır ki, dünyada bulunduğu müddetçe insanlar ve bütün varlık bu anlamda fakirdir. İkincisi, insanın yeteri kadar mal ve mülke sahip olmamasıdır ki, fakir denilince genelde anlaşılan budur. Üçüncüsü, nefis fakirliği yani açgözlülüktür. Dördüncüsü ise, sadece Allah’a muhtaç olmasıdır.³

c. Miskin kelimesinin lügat anlamı: Miskin kelimesi Arapça’da “Sakin olmak, hareketi sona ermek” anlamlarına gelen “s-k-n” kökünden türetilmiş bir kelimedir. Hareketin zıddına, sükûn denilmektedir.⁴ Muhtaçlık, kişinin çabasını ve gayretlerini sona erdiği ve onu hareketsiz hale getirdiği için⁵ veya insanlara karşı sürekli bir suskunluğa ve hareketsizliğe neden olduğundan dolayı⁶ yoksullara, bu kökten isim-i fail olan miskin denmiştir.

İbn Manzûr, bazılarının ‘miskin kendisinde fakirliğin iskân ettiği (yerleştiği) ve hareketini azalttığı kimsedir’ dediklerini naklederek, bunun doğru olmadığını ifade eder. Çünkü miskin, isim-i fâil iken bu görüşe göre isim-i mef’ul manasında kullanılmış olacaktır.⁷

d. Miskin kelimesinin ıstılah anlamı: Miskin, zelif ve zayıf olma, boyun eğme gibi anlamları sebebiyle fakirler için kullanılagelen bir kavram olmuştur.⁸ Hiçbir şeye sahip olmayan⁹ veya her şeye muhtaç kimselere miskin denmektedir ki, bu sebeple ayetlerde onları doyurma teşvik edilmiş ve doyurma ile ilgili kefâretler onlara has kılınmıştır.¹⁰ Taberî’ye göre

¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “f-k-r” md., c. V, s. 3444; Ali bin Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî (v. 817/1413), *Mu’cemu’t-Ta’rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, Dâru’l-Fazîlet, Kahire, s. 142.

² Cürcânî, *Mu’cemu’t-Ta’rifât*, s. 142.

³ İsfehânî, *Müfredât*, “f-k-r” md., c. II, s. 495.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “s-k-n” md., c. III, s. 2052.

⁵ Muhammed Ali et-Tehânevî (v. 1158/1745), *Keşşâfû Istılâhâtü’l-Fünûni ve’l-Ulûm*, thk. Ali Dehrûc, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, Beyrut, 1996, c. I, s. 1538.

⁶ Cârullâh Ebû Kâsım Mahmûd bin Ömer ez-Zemahşerî (v. 538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidü’t-Tenzil ve Uyûni’l-Ekâvil fî Vucûhi’t-Te’vil*, Mektebetü’l-Abikân, Riyad, 1998, c. I, s. 366.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “s-k-n” md., c. III, s. 2054.

⁸ İsmail bin Hammâd el-Cevherî (v. 400/1009), *es-Sihâh Tâcü’l-Lüğa ve Sihâhu’l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Attar, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 2. bs., Beyrut, 1979, “s-k-n” md., c. V, s. 2137; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. III, s. 2055.

⁹ İsfehânî, *Müfredât*, “s-k-n” md., c. I, s. 312.

¹⁰ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, c. V, s. 58.

miskin muhtaç olup insanlardan dilenerek zillete düşmüş kimsedir. Zira Araplar arasında meskenet, zillet manasına gelir. Dolayısıyla miskin, fakirlik ve meskeneti (yani dilenme ve isteme sebebiyle zilleti) bir arada üzerinde bulunduran kimsedir.¹ Râzî ise, miskinlerin insanlar arasında çokça dolaşan ve dilenen kimseler olduğunu belirterek onlara bu adın verilmesini ya insanlar tarafından reddedildiklerinde ve azarlandıklarında sakin ve suskun kalmalarına ya da çokça isteyince insanların onu zayi etmeyeceğini bilip kalbinin sükûnet bulmasına bağlar.²

Aşağıda genişçe temas edileceği üzere Mekkî surelerde nüzul sürecinin başından itibaren miskinlerin doyurulmasına dair ifadeler, cahiliye toplumunda da bu kavramın yoksul ve muhtaç anlamında bilindiğini göstermektedir.

2. Fukahâ'nın Fakir ve Miskin Tasavvuru

Günlük dilde fakir ve miskin kavramları bazen birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bu sebeple bazı âlimler, fakir ve miskin kavramlarını, iman ve İslam kavramları gibi farklı yerlerde aynı anlamda kullanılabilen, ancak beraber kullanıldıklarında ise farklı anlamlara gelen kavramlar olarak değerlendirmektedirler.³ Günlük dilde, bazı ayetlerde ve hadislerde fakir ve miskin kavramlarının birisi kullanılarak her ikisinin de kastedildiği söylenebilir. Ancak Kur'an'ın yeni bir anlam yüklediği fakir kavramının, miskin kavramından farklı anlamda kullanıldığını söylemek mümkündür.

Zekâtın harcama kalemi olarak fakir ve miskin kavramları hakkında fakih ve müfessirlerin üzerinde durduğu temel görüşler şunlardır:

1. İmam Ebû Yûsuf (v. 182/798), İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden İbnü'l-Kasım (v. 191/806) gibi bazı imamlar ile bir görüşüne göre İmam-ı Şâfiî'nin bu iki kavramı eşanlamlı gördükleri rivayet edilmektedir.⁴ Bu kanaat sahiplerine göre, Cenâb-ı Hakk'ın merhametinin

¹ Ebû Cafer Muhammed bin Cerîr et-Taberî (v. 310/922), *Tefsîru't-Taberî: Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hicr, Kâhire, 2001, c. XI, s. 514-515.

² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. XVI, s. 113.

³ Bkz. İbrahim bin Muhammed bin Abdullah bin Muhammed İbn Müflih, *el-Mübdî' Şerhü'l-Mukni'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, c. II, s. 403; Yûsuf el-Karadavî, *Fikhu'z-Zekât*, Müessesetü'r-Risale Naşirûn, Beyrut, 2007, s. 368.

⁴ Bkz. Ebû Bekr Ahmed bin Ali er-Râzî el-Cassâs (v. 370/981), *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamahâvî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1992, c. IV, s. 324; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. XVI, s. 109; Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. X, s. 248; Şihâbuddîn Ahmed bin İdrîs el-Karâfî (v. 684/1285), *ez-Zahîra*, thk. Muhammed Hüccî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1994, c. III, s. 144; Muhammed bin Ahmed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Dâru'l-Marife, 6. bs., y.y., 1982, c. I, s. 277.

bir sonucu olarak, “muhtaç olma” ortak paydasında birleşen bu iki sınıf, iki farklı isimle ifade edilerek bu alan için toplam zekât gelirlerinden iki (2/8) pay tahsis edilmiştir. Diğer sınıflar içinse sadece birer pay (1/8) ayrılmıştır.¹

2. Hanefî ve Mâlikî fakihleri fakiri, miskinden daha iyi durumda olup “yeterli miktarda malı ve geliri bulunmamakla birlikte bu haliyle geçinmeye çalışan kimse” olarak tanımlarlar. Miskin ise hiçbir şeyi olmayan kimsedir.² Bu görüş sahipleri delil olarak “Yahut toprağa serilmiş bir miskini doyurmaktır”³ mealindeki ayeti esas alırlar. Onlara göre ayetteki “toprağa serilmiş miskin” ifadesi, sanki giysisi bile olmadığı için toprağı örtü olarak kullanan kimseyi tasvir etmektedir. Bir başka delil ise “Miskin, kapı kapı dolaşırken verilen bir iki lokmanın veya bir iki hurmanın geri çevirdiği kimse değildir. Fakat gerçek miskin, ihtiyacını giderecek bir şey bulamayan ve halini anlayıp kendisine tasaddukta bulunacak biri çıkmayan, (buna rağmen) kalkıp halktan bir şey istemeyen kimsedir”⁴ hadis-i şerifidir. Bu hadisi, miskinın fakire nispetle daha kötü durumda olduğuna dair delil olarak gösterirler.⁵ Yine bu âlimler görüşlerini er-Râî en-Nemîrî (v. 90)’nin şu şiiri ile desteklerler:

“أَمَّا الْفَقِيرُ الَّذِي كَانَتْ حَلْوَيْتُهُ وَفَقَّ الْعِيَالِ فَلَمْ يتركْ لَهُ سِيدٌ”

“Sağımlik hayvanları kendi çoluk çocuğuna kifayet eden fakire gelince, kendisi için geriye bir şey kalmadı.”

Bu beyit de fakirin daha iyi durumda olduğuna delildir. Çünkü ailesine yeten sağmal deveye sahip kimse fakir olarak adlandırılmıştır.⁶

¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. XVI, s. 109; Muhammad Hamîdullah (v. 2002), *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., 5. bs., İstanbul, 1991, c. II, s. 971.

² Bkz. Şemsüddîn es-Serahsî (v. 483/1090), *el-Mebsût*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1989, c. III, s. 8; Ebû'l-Hasan Ali bin Ebî Bekr bin Abdulcelîl el-Mergînânî (v. 593/1197), *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübeddî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y., c. I, s. 110; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, c. I, s. 277; Karâfî, *ez-Zahîra*, c. III, s. 143-144.

³ Beled, 90/16.

⁴ Ebû Abdullah Muhammed bin İsmâîl el-Buhârî (v. 256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kâhire, 1400, “Zekât”, 53; Ebû Hüseyin Müslim bin Haccâc (v. 261/874), *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1991, “Zekât”, 102; Ebû Dâvud Süleyman bin Eş'as es-Sicistânî (v. 275/889), *Sünenü Ebû Dâvud*, I-V, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1997, “Zekât”, 23; Ebû Abdurrahman Ahmed bin Şuayb en-Nesâî (v. 303/915), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-XII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001, “Zekât”, 78.

⁵ Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, c. III, s. 8; Alâeddîn Ebû Bekr bin Mes'ûd el-Kâsânî (v. 587/1191), *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. bs., Beyrut, 2003, c. II, s. 466; Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. X, s. 246 vd.; Karâfî, *ez-Zahîra*, c. III, s. 144-145.

⁶ Bkz. Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, c. II, s. 466.

3. Şâfiî ve Hanbelîler ise fakiri miskiniden daha muhtaç ve yoksul durumda olan kimse olarak değerlendirirler.¹ Bunlara göre, Tevbe suresinin 60. ayetinde ilk sırada fakirlerin sayılması, onların daha muhtaç durumda olduklarını gösterir. Ayrıca “Gemi var ya, o, denizde çalışan miskin kimselerini”² ayetinde gemi sahibi olan kimselerin “miskin” olarak vasıflandırılmasını ise, onların, fakirlerden daha iyi durumda olduklarına dair delil olarak alırlar. Yine bu görüşü savunanlara göre, Hz. Peygamber’in fakirlikten Allah’a sığınırken³, “Allah’ım, beni miskin olarak yaşat, miskin olarak ruhumu kabzet ve kıyamet günü de miskinler zümresiyle birlikte haşret”⁴ buyurması da bir delildir. Zira Hz. Peygamber fakirlikten Allah’a sığınırken, daha kötü durumda olan miskinliği talep etmesi tenakuz olurdu. Bu görüş sahipleri ayrıca lügat manasından yola çıkarak fakirin, omurgası, belkemiği kırılmış kimse manasına geldiğini ve ihtiyaç içinde olduğu halde, yerinden kalkamadığından bu adı almış olduğunu savunurlar. Bu manada önceki sayfalarda temas ettiğimiz “Bel kemiklerini kıracak bir felaketten (fâkîra)” bahseden ayeti⁵ ve Lebîd’in şiirini de delil gösterirler.⁶ Bunlara göre miskininin daha iyi durumda olduğunu gösteren bir başka delil de bir şairin on koyunu olan kimseyi miskin olarak adlandırdığı şu şiirdir:

هَلْ لَكَ فِي أَجْرِ عَظِيمٍ تُؤَجِّرُهُ   تُغِيثُ مَسْكِينًا قَلِيلًا عَسْكَرُهُ
عَشْرُ شِيَاهٍ سَمِعُهُ وَبَصْرُهُ

“Sana verilecek olan büyük bir ecri ister misin? Koyunu az olan miskininin yardımına koşarsın. Ki on koyun onun gözü kulağıdır.”⁷

¹ Muhammed bin İdrîs eş-Şâfiî (v. 204/820), *el-Ümm*, thk. Rıfat Fevzî Abdumuttalip, Dâru’l-Vefa, y.y., 2001, c. III, s. 182; Abdullah bin Ahmed bin Muhammed İbn Kudâme, *el-Kâfi*, I-VI, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru’l-Hicr, y.y., 1998, c. II, s. 195; İbn Müflih, *el-Mübdi*, c. II, s. 403.

² Kehf, 18/79.

³ Bkz. Nesâî, “İstiâze”, 15; 16; 17.

⁴ Ebû İsâ Muhammed bin İsâ Tirmizî (v. 279/892), *Sünenü’t-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, y.y., 1968, “Zühd”, 37.

⁵ Bkz. Kıyâme, 75/25.

⁶ Bkz. Ebu’l-Hüseyn Yahya bin Ebu’l-Hayr bin Sâlim el-İmrânî (v. 558/1162), *el-Beyân fî Mezhebi’l-İmâm eş-Şâfiî*, Dâru’l-Minhâc, Beyrut, t.y., c. III, s. 413-414; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. XVI, s. 109 vd.; Ebu’l-Hasan Ali bin Süleyman bin Ahmed el-Merdâvî (v. 885/1480), *el-İnsâf fî Ma’rifeti’r-Râcihi mine’l-Hilâf*, Hicr li’t-Tibâati ve’n-Neşri ve’t-Tevzîi’ ve’l-İlân, y.y., 1995, c. VII, s. 207 vd.

⁷ Ebu’l-Hasan Ali bin Muhammed bin Habîb el-Mâverdî (v. 450/1058), *el-Hâvi’l-Kebîr*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1994, c. VIII, s. 490; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “s-k-n” md., c. III, s. 2054.

Hem Hanefî ve Mâlikî'ler hem de Şâfî ve Hanbelîler, kendi görüşlerini desteklemek için birbirlerinin delillerini de tenkit etmişlerdir.¹

Yukarıda aktarılan üç görüşü birlikte değerlendirecek olursak, öncelikle ayette miskinlerin, fakirler üzerine atfedildiği görülmektedir ki, nahiv kaidesine göre birbirine atfedilen sınıflar arasında fark bulunmalıdır.² Taberî'ye göre, "Tüm sınıfların birbirinden farklı olduğu bilinen bir şeydir ve dolayısıyla her biri farklı olarak tanımlanmalıdır."³ Kurtubî'ye göre de lafzın zahiri miskinlerin fakirlerden farklı bir sınıf olduğuna delalet eder.⁴ Sonra fakiri veya miskini daha muhtaç durumda kabul etmek, netice itibariyle aynı sonuca çıkmaktadır: Birisi diğerinden daha fazla muhtaç olmak dışında aralarında fark olmayan iki sınıftan daha iyi durumda olana zekât veriliyorsa, daha kötü olana evleviyetle verilecektir.⁵ Bu belîğ sözde olmaması gereken bir durumdur.⁶ Yine bu sınıflardan birini diğerinden daha muhtaç olarak kabul etmekle, iki sınıfı tek sınıf kabul etmek birbirine yakın anlam taşımaktadır.⁷ Bu durumda iki sınıf, tek sınıfa ve zekâtın harcama kalemleri de yedi sınıfa düşmüş olacaktır.

4. Hz. Ömer ve tabiinden büyük müfessir İkrime'ye (v. 106/725) göre, fakir müslümanların, miskin ise gayrimüslimlerin muhtaçlarıdır.⁸ Bu görüşün dil yapısı yönünden kuvvet kazandığını söyleyen Muhammed Hamîdullah, Sâmi dillerde ve Hammurabi kanunlarında miskin kelimesinin bir diğer ülkeye yerleşmiş bulunan yabancı manasına geldiğini ifade etmektedir.⁹

Bu görüşü değişik açılardan değerlendirelim: Öncelikle araştırmanın ilerleyen sayfalarında genişçe değineceğimiz üzere Kur'an'da fakir kavramının, tamamen müslümanlarla ilgili bir bağlamda zikredildiği görülmektedir. Ancak miskin kavramının kapsamını sadece

¹ Tartışmalar ve diğer deliller için bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. XVI, s. 109 vd.; Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. X, s. 246 vd.

² Bkz. Muhammed bin Yûsuf eş-Şehîd Ebû Hayyân (v. 754/1353), *el-Bahru'l-Muhît*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, c. V, s. 58; el-Hatîb el-Kazvînî (739/1338), *el-İzah fî Ulûmi'l-Belâğa*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., s. 153.

³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. XI, s. 514-515.

⁴ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. X, s. 248.

⁵ Ebû Bekr Muhammed bin Abdullah İbn Arabî (v. 543/1148), *Ahkâmu'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, c. II, s. 535.

⁶ Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm: Tefsîru'l-Menâr*, 2. bs., Kahire, 1947, c. X, s. 571.

⁷ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. X, s. 248.

⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. XI, s. 513-514; Ebû Muhammed el-Hüseyin bin Mesûd el-Beğavî (v. 516/1122), *Meâlimu't-Tenzîl*, I-VIII, Dâru Tîbe, Riyad, 1409, c. IV, s. 62;

Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. X, s. 255.

⁹ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, c. II, s. 971.

gayrimüslimlerin muhtaçları olarak sınırlandırdığımızda bazı medenî ayetlerde geçen miskin ifadesini izahta zorlanmaktayız. Sözelimi Mâide suresinin 95. ayetinde “Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin. İçinizden kim onu kasten öldürürse öldürdüğü hayvanın dengi (ona) cezadır. (Buna) Kâbe’ye varacak bir kurban olmak üzere içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder (öldürülen avın dengini takdir eder). Yahut (avlanmanın cezası), miskinleri doyurmaktan ibaret bir kefârettir yahut onun dengi oruç tutmaktır...” buyrulmaktadır. Ayete göre, hacda ihramlı iken avlanan bir kimse kefâret olarak miskin doyuracaktır. Bazı âlimler, miskin doyurmanın harem sınırları içinde olması gerektiğini ifade etmişlerdir.¹ Bu durumda kefâret ödeyecek kimsenin, gayrimüslim birisini harem bölgesinde bulması mümkün değildir. Zira harem bölgesine gayri Müslimler giremez.

Hadislerde de miskin kavramı müslümanlar için kullanılabilmiştir. Bir seferinde Hz. Peygamber “Size İran ve Bizans’ın hazineleri açılınca, nasıl bir kavim olacaksınız?” diye sormuştu. Abdurrahman bin Avf: “Allah’ın emrettiği şekilde oluruz!” deyince, O da: “Bilakis, sizler birbirinizle münâfese (menfaat yarışı) edecek, hasedleşecek sonra da birbirinizden yüz çevirecek ve kinleşeceksiniz. Daha sonra da muhacirlerin miskinlerine gidip bir kısmını diğerleri üzerine valiler yapacaksınız”² buyurarak muhacirlerin miskinlerinden bahsetmiştir. Konuyla ilgili bir başka hadiste ise “Dul kadınların ve miskinlerin yardımına koşan, Allah yolunda savaşan kimse gibidir”³ buyrulur. Yine Hz. Enes’in naklettiğine göre, Rasûlullah (sav), “Allah’ım, beni miskin olarak yaşat, miskin olarak öldür ve kıyamet günü miskinler zümresiyle birlikte haşret” diye dua edince, Hz. Aişe bunun sebebini sormuş, O da “Onlar cennete, zenginlerden kırk bahar önce gireceklerdir. Ey Aişe! Yarım hurma dahi olsa miskini geri çevirme, onları sev ve onları kendine yaklaştır, ta ki Kıyamet günü Allah da sana yaklaşsın” buyurmuştur.⁴ Bu hadislerde olduğu gibi başka hadislerde⁵ de miskin kavramının müslümanlar için kullanıldığı görülmektedir.

Aslında gayrimüslimleri miskin kavramına dâhil etmek mümkün görünmektedir. Mekkî ilk surelerden itibaren müşriklerin miskinlere yardım etmemeleri, onları doyurmamaları ve onları doyurmak için birbirlerini teşvik etmemeleri kınanmaktadır.⁶ Onların sadece müslüman yoksulları

¹ Bkz. Şâfiî, Ümm, c. III, s. 533; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. VIII, s. 706; Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. VIII, s. 205-206.

² Müslim, “Zühd”, 7.

³ Müslim, “Zühd”, 41.

⁴ Tirmizî, “Zühd”, 37.

⁵ Misal olarak bkz. Buhârî, “Rikâk”, 51; Müslim, “Zühd”, 93.

⁶ Bkz. Kalem, 68/24; Hakka: 69/34; Müddessir: 74/44; Fecr, 89/18; Mâ’ûn, 107/3.

doymadıkları için kınandıklarını söylemek zordur. Öyleyse miskin kavramının, gayrimüslimleri de içine alan ve tüm yoksulları kapsayan bir kavram olduğu düşünülebilir.

5. Mücahid (v. 104/723) ve Hasan-ı Basrî (v. 109/728) gibi bazı âlimler ile Mukâtil bin Süleyman, Taberî ve Râzî gibi bazı müfessirler, “fakir”i, ihtiyacı gizleyen ve istemeyen; “miskin”i ise ihtiyacı dışı vuran ve dilenen kimse olarak tanımlamışlardır.¹

6. Abdullah bin Abbas (v. 67/687) ve müfessir Ferrâ’ya göre fakirler, gündüz ihsan isteyen / arayan, gece de Hz. Peygamber’in mescidine sığınan suffice ehlidir. Miskinler ise ihtiyaçları için kapı kapı dolaşan kimselerdir.²

Son iki görüşü birlikte değerlendirelim. “...Çünkü onlar yüzüzlük ederek istemezler...”³ ayeti, fakirlerin istemeyen kimseler olduğu görüşüne delil olarak alınabilir. İkinci görüşün fakir tanımı da yine aynı ayetin, Ashâb-ı Suffe hakkında nazil olduğu⁴ rivayetlerine dayanılarak ifade edilebilir. Ancak miskinleri dilenen kimseler olarak tanımlamaya dair bir delil ortaya konmuş değildir. Hatta Râzî, “...Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah’a, ahiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inanır. Yakınlara, yetimlere, miskinlere, yolculara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir...”⁵ ayetini tefsir ederken, ayette ayrıca dilenenlerden bahsedildiği için, “miskinler”in dilenmeyen kimseler olduğunu söyler.⁶

7. Katade’ye (v. 117/735) göre fakir, hasta veya sakat (özürlü / malul), miskin ise sağlıklı ihtiyaç sahibidir. Ancak Kur’an-ı Kerim’de fakirler, “Kendilerini Allah yoluna adanmış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan”⁷ kimseler ve “Yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah’tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah’ın dinine ve Peygamberine yardım eden muhacirler”⁸ gibi vasıflarla bildirilmiştir. Bu ayetlerde olduğu gibi, fakirlerle ilgili diğer ayet ve hadislerde de fakirleri sadece hasta veya sakat olarak tanımlamayı gerektirecek bir delalet görünmemektedir.

¹ Mukâtil bin Süleyman (v. 150/767), *Tefsîr*, thk. Abdullah Mahmud Şahâta, Müessesetü’l-Târîhi’l-Arabî, Beyrut, 2002, c. II, s. 176; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. XI, s. 509 vd.; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. XVI, s. 113; Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’an*, c. X, s. 249-250.

² Ebû Zekeriyâ Yahyâ bin Ziyâd el-Ferrâ, (v. 207/822), *Meâni’l-Kur’an*, Âlemü’l-Kütüb, 3. bs., Beyrut, 1983, c. I, s. 443, Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. XVI, s. 111.

³ Bakara, 2/273.

⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. VII, s. 85.

⁵ Bakara, 2/177.

⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. V, s. 45-46.

⁷ Bakara, 2/273.

⁸ Haşr, 59/8.

8. Dahhâk ve diğer bazı âlimlere göre de fakir hicret edenlerin, miskin ise hicret etmeyenlerin muhtaçlarıdır.¹ Haşr suresi 8. ayete dayanarak fakirleri muhajirlerin muhtaçları olarak tanımlamak mümkünse de, miskinleri, hicret etmeyen kimseler olarak tanımlamaya ulaştıracak bir delil bulunmamaktadır.

Fakir ve miskin kavramları ile ilgili yukarıda temas edilen görüşler dışında yorumlara rastlamak da mümkündür.² Ancak bu makale çerçevesinde en çok üzerinde durulan görüşlere yer verilmiştir.

3. Kur'an'da Fakir İle İlgili Kavramsal Çerçeve

Fakir kelimesi, hem tekil hem de çoğul haliyle Kur'an'da on üç ayette geçmektedir. Bu ayetlerin çoğunda –bazılarında zengin kelimesiyle birlikte kullanılarak³ - fakir kavramı zengin kavramının zıddı olarak yer almaktadır. Kavram, Mekkî surelerde iki ayette⁴ geçerken, çoğunlukla Medenî surelerde⁵ geçmektedir. Özellikle yardımın söz konusu olduğu ayetlerin Medenî ayetler olması dikkat çekicidir.

Mekkî dönemde fakir kavramının geçtiği ayetlerden ilki Kasas suresinde⁶ Hz. Musa ile ilgilidir. Söz konusu surede Mısır'da hayati tehlike yaşayan Hz. Musa'nın Meyden'e hicreti anlatılmaktadır.⁷ Hazırlıksız bir şekilde hicret etmek zorunda kalan ve gittiği yerde hiçbir şeye sahip olmayan Hz. Musa: "Rabbim! Doğrusu bana indireceğin her hayra (lütfuna) muhtacım"⁸ diyerek halini Allah'a arz etmektedir.⁹ Müfessirlerin çoğu Hz. Musa'nın fakirlik (muhtaçlık) duyduğu şeyin yemek olduğunu ifade

¹ Dahhâk (v. 105/723), *Tefsîru Dahhâk*, thk. Muhammed Şükri, Dâru's-Selâm, Kahire, 1999, c.I, s. 410; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. XI, s. 511-513; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. XVI, s. 113; Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. X, s. 250.

² Bkz. Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. X, s. 246 vd.; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, c. V, s. 58-59.

³ Bkz. Âl-i İmrân, 3/ 181; Nisâ, 4/ 6; 135; Nûr, 24/32; Muhammed, 47/38; Fâtır, 35/15.

⁴ Bkz. Fâtır, 35/15; Kasas, 28/24.

⁵ Bkz. Bakara, 2/ 268; 271; 273; Âl-i İmrân, 3/ 181; Nisâ, 4/ 6; 135; Tevbe, 9/60; Hacc, 22/28; Nûr, 24/32; Muhammed, 47/38; Haşr, 59/8.

⁶ Surenin Mekkî olduğuna dair görüşler için bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, c. III, s. 333; Bedreddin Muhammed bin Abdillâh ez-Zerkeşî (794/1392), *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru't-Türâs, Kahire, c. I, s. 193; Celâleddin Abdurrahman bin Ebîbekr es-Suyûtî (911/1505), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Mücemmeu'l-Melik Fahd li Tibâati'l-Mushafi'ş-Şerîf, Medine, c. I, s. 49 vd.

⁷ Bkz. Kasas, 28/15-23.

⁸ Kasas, 28/24.

⁹ Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. XXIV, s. 240.

etmişlerdir.¹ Sonuç olarak ayette Allah’a iman eden ve hicret ettiği yerde hiçbir şeye sahip olmayan Hz. Musa’nın kendisini fakir olarak nitelediği anlaşılmaktadır.

Mekkî dönemde fakir kavramının yer aldığı diğer sure Fâtır suresidir.² Surenin başından itibaren Allah’ın lütuf ve ihsanları sayıldıktan sonra, hangi durumda olursa olsun bütün insanların Allah’a muhtaç olduklarını ifade etmek üzere: “Ey insanlar! Allah’a muhtaç olan (fakir) sizsiniz. Zengin ve övülmeye layık olan ancak O’dur”³ buyrulmuştur. Ayette fakirlerin mârife olarak gelmesi mübalağa içindir.⁴ Böylece fakirlerin, Allah’a ne kadar çok muhtaç oldukları kendilerine gösterilmiştir. Bu manada bütün mahlûkat Allah’a muhtaçtır. Eğer fakirler nekre (belirti-siz) gelmiş olsaydı, “Siz bazı fakirlersiniz” demek olurdu.⁵ Neticede bu ayette fakir kavramının, zengin kavramıyla zıt anlamlı olarak kullanıldığı ve her şeyin asıl sahibi olarak Allah’ın zengin, diğer mahlûkatın ise bunun zıddı olarak fakir olarak isimlendirildiği anlaşılmaktadır.

Medenî dönemde ise, fakir kavramı, bazı ayetlerde zengin kavramının zıddı olarak geçmektedir. Ancak özellikle kendilerine yardımın söz konusu edildiği ayetlerde belli vasıflara vurgu yapılarak, fakir kavramına yeni bir anlam yüklendiği görülmektedir.

Medine’de nazil olan Bakara suresinin ⁶ 268. ayetinde “Şeytan sizi fakirlikle korkutarak çirkin işleri (cimriliği) emreder...” buyrulur. Hz. Peygamber’den rivayet edildiğine göre o şöyle buyurmuştur: “Şeytanın bir merkezi ve meleğin de bir merkezi vardır. Şeytanın merkezi kötülükle tehdit eder ve hakkı yalanlatır. Meleğin merkezi ise hayır vadedip hakkı doğruladır. Kim bunu (meleğin vadini) hissederse, bunun Allah’tan olduğunu bilsin ve Allah’a hamd etsin. Kim de diğerini hissederse şeytandan Allah’a sığınsın.” Sonra Rasûlullah (sav), Bakara suresinin 268. ayetini okumuştur.⁷ Bazı müfessirler şeytanın fakirlikle korkutarak sadaka

¹ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, c. III, s. 341; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. XVIII, s. 217-218; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, c. VII, s. 244; İbn Muhammed el-İmâdî Ebussuûd (982/1574), *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm*, thk. Abdulkadir Ahmed Atâ, Mektebetü’r-Riyâdi’l-Hadîs, Riyâd, c. IV, s. 300.

² Surenin Mekkî olduğuna dair görüşler için bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, c. III, s. 549; Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 193; Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 49 vd.

³ Fâtır, 35/15.

⁴ Ebussuûd, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, c. IV, s. 479.

⁵ Zemaşerî, *Keşşâf*, c. V, s. 149.

⁶ Surenin Medenî olduğuna dair bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 194; Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 49 vd.

⁷ Tirmizî, “Tefsîr”, 3; Nesâî, “Tefsîr”, 46.

ve zekât vermemeyi telkin ettiğini ifade ederken¹, bazıları da ayetteki “çirkin işler” (الفحشاء) ifadesinin Arapça’da cimrilik anlamına geldiğini söyleyerek bu manada tefsir etmişlerdir.² Râzî ise farklı bir yorum daha getirerek şöyle der: “Şeytan, ‘Ey insan, fakir düşmemen için, Allah yolunda malının iyisini infak etme’ der. İnsan, eğer şeytanın bu vesvesesine uyarsa, şeytan işi daha da ileri götürerek, onu tamamen infaktan meneder. Böylece o insan, malının ne iyisini ne de kötüsünü infak eder. Hatta üzerine vacip (farz) olan mükellefiyetleri bile yerine getirmeyerek, zekât vermez, sıla-i rahim yapmaz ve emanetleri iade etmez. Durum böyle olunca insana kalbinde, günahlara düşmek önemsiz hâle gelir ve günah işlemeye artık aldırılmaz bir hale girer. Böylece aradaki uçurum iyice açılır ve bütün günahları işlemeye cesaret bulur. İşte ‘fahşâ’ budur.”³

Bakara suresinin 271. ayetinde ise: “Eğer sadakaları açıktan verirsiniz ne ala! Eğer onu fakirlere gizlice verirsiniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır” buyrulur. Müfessirler genelde bu ayeti, nafile sadakaların gizli verilmesinin, zekâtların ise açıktan verilmesinin daha faziletli olduğu şeklinde tefsir etmişlerdir.⁴

Bakara suresinin 273. ayetinde, fakirlerin önemli bazı özelliklerine dikkat çekilerek şöyle buyrulur: “(Yapacağınız hayırlar), kendilerini Allah yoluna adanmış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun. Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Çünkü onlar yüzüzlük ederek istemezler. Yaptığınız her hayrı muhakkak Allah bilir.” Bu ayetin, sayıları dört yüzü bulan Ashâb-ı Suffe hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir. Onların Medine’de kalacakları yerleri ve malları yoktu. Bu yüzden geceleri mescitte kalıyorlardı.⁵ Elmalılı’ya göre bu ayet Suffe ehli için nazil olsa bile hükmü umumidir. Allah rızası için düşmana karşı nöbet bekleyen veya ilim tahsil eden veyahut da millete hizmet uğruna kendini vakfeden, bu sebeple malı mülkü olmayan, muhtaç olduğu halde geçimini temin için vakit bulamayan veya buna gücü yetmeyen fakir müslümanlar bu ayetin kapsamına girerler. Bunlar infak ve sadakaların en güzel verileceği yerlerdir.⁶ Râzî’ye göre bu

¹ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, c. I, s. 233; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. V, s. 5.

² Bkz. Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, c. II, s. 270; Zemahşerî, *Keşşâf*, c. I, s. 499; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. VII, s. 70; Ebussuûd, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, c. I, s. 420.

³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. VII, s. 70.

⁴ Bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. V, s. 15-16; Zemahşerî, *Keşşâf*, c. I, s. 501; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. VII, s. 78 vd.; Ebussuûd, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, c. I, s. 423.

⁵ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, c. I, s. 224-225; Zemahşerî, *Keşşâf*, c. I, s. 502; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. VII, s. 85.

⁶ Elmalılı Hamdi Yazır (v. 1942), *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, c. II, s. 941.

ayette Allah Teâlâ fakirleri beş sıfatla vasıflandırmıştır: 1. Kendilerini Allah yoluna adanmışlardır. 2. Yeryüzünde kazanç için dolaşamazlar. 3. Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. 4. Onlar simalarından tanınır. 5. Yüzsüzlük ederek istemezler. Ayrıca “Yüzsüzlük ederek istemezler” ifadesi bu fakirlerin, dilenmedikleri gibi dilenmenin yerini tutacak perişan bir tavır takınmadıklarını da gösterir. Aksi halde perişan bir kıyafet ve tavır dilenme gibidir. Bu ifade onların fakirlik ve ihtiyaçlarını sadece Allah’ın bileceği şekilde gizlediklerini gösterir.¹

Medenî dönemde nazil olan Âl-i İmrân, Nûr ve Muhammed surelerinde² fakir ve zengin kavramlarının, zıt anlamlı olarak bir arada geçtiği görülmektedir. Âl-i İmrân suresinin 181. ayetinde “Gerçekten Allah fakir, biz ise zenginiz, diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir...” buyrulurken, Muhammed suresinin 38. ayetinde müminlere hitaben³; “İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağırılıyorsunuz. İçinizden kiminiz cimrilik ediyor. Ama kim cimrilik ederse, ancak kendisine cimrilik etmiş olur. Allah zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer O’ndan yüz çevirirseniz, yerinize sizden başka bir toplum getirir, artık onlar sizin gibi de olmazlar” buyrulur. Nûr suresinin 32. ayetinde ise yine müminlere hitaben⁴; “Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden elverişli olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir” buyrulmaktadır.

Fakir kavramı Medine’de nazil olan Nisâ suresinde⁵ iki kez geçmektedir. Surenin 6. ayetinde zengin ve fakir kavramları bir arada ve zıt anlamlı olarak yer almakta ve: “Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin, eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (de geri alacaklar) diye o malları israf ile ve tez elden yemeyin. Zengin olan (veli) iffetli olmaya çalışsın, fakir olan da (ihtiyaç ve emeğine) uygun olarak yesin” buyrulmaktadır. Nisâ suresinin 135. ayetinde ise müminlere hitap edilerek şöyle buyrulmaktadır: “Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır.” Müfessirlere göre insan, zengine bir beklenti veya

¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. VII, s. 85 vd.

² Surelerin Medenî olduğuna dair bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 194; Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 49 vd..

³ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, c. IV, s. 54; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. XXI, s. 231.

⁴ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. XVII, s. 274; Sa’lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, c. VII, s. 89.

⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 194; Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 49 vd..

korkuyla, fakirlere de merhamet duygusuyla ve onları gözetmek için doğru şahitlikten kaçınmamalıdır.¹

Medine’de nazil olan Hac suresi² 28. ayette Allah’ın rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanların belli günlerde kesilmesi emredildikten sonra, “...Artık ondan hem kendiniz yiyecek, hem de yoksula (bâis), fakire yedirin” buyrulur. Önceki ve sonraki ayetler hacla ilgili olduğu için bu ayetin de hac kurbanları ile ilgili olduğu söylenebilir.³ Ayette geçen “bâis”in zorluk, güçlük gibi anlamları vardır.⁴ Taberî bâis’in, müzmin hasta, dilenen, kanaatkâr veya sıkıntıya düşmüş çaresiz kişi anlamlarına geldiğini aktarmaktadır.⁵ İbn Abbas’a göre ise bâis, sıkıntıda oluşu elbisesinden ve yüzünden anlaşılan, fakir ise elbisesi temiz ve yüzü zengin yüzü gibi olandır.⁶ Kurtubî’ye göre ayette fakir, bâis’in sıfatı olarak kullanılmıştır ki, bu da zorluk, güçlük içindeki fakir kimse anlamına gelmektedir.⁷

Yine Medine’de nazil olan Haşr suresinin⁸ 7. ayetinde fey’in⁹ verileceği kimseler sayılırken, “Allah’ın, (fethedilen) ülkeler halkından Peygamberine verdiği ganimetler, Allah, Peygamber, yakınları, yetimler, miskinler ve yolcular içindir” buyrulur. 8. ayette ise: “(Allah’ın verdiği bu ganimet malları,) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah’tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah’ın dinine ve Peygamberine yardım eden fakir muhacirleridir. İşte doğru olanlar bunlardır” ifadeleri yer alır. Müfessirler genelde 8. ayetin 7. ayeti açıkladığını ve ondan bedel olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰ Zemahşerî’ye göre 8. ayette “Allah’ın dinine ve peygamberine yardım eden” ifadesiyle 7. ayette sayılanlardan Allah Teâlâ ve Hz. Peygamber çıkarılmış diğer dört sınıfın (yakınlar, yetimler, miskinler, yolcular) özellikle belli vasıfları taşıyan kimseler olması gerektiği ifade edilmiştir.¹¹ Bu vasıfları Râzî şöyle sayar: 1. Onlar fakirlerdir. 2.

¹ Bkz. Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, c. III, s. 399-400; Şihabuddin es-Seyyid Mahmut el-Âlûsî (1270/1853), *Ruhu’l-Meânî fî Tefsîri’l-Kur’ani’l-Azîm ve’s-Seb’il-Mesânî*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, c. V, s. 168, Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. III, s. 1495.

² Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 194; Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 49 vd..

³ Bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. XVI, s. 523; Cassâs, *Ahkâmu’l-Kur’an*, c. V, s. 70.

⁴ Bkz. Ebû Hüseyin Ahmed İbn Fâris (v. 395/1004), *Mu’cemu Mekâyisi’l-Lüğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru’l-Fikr, y.y., t.y., “b-e-s” md., c. I, s. 328.

⁵ Bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. XVI, s. 524-525.

⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. XXIII, s. 30.

⁷ Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’an*, c. XIV, s. 377.

⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 194; Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 49 vd.

⁹ Fey, gayrimüslimlerden barış yoluyla ele geçen taşınır-taşınmaz mallardır. Bkz. Mustafa Fayda, “Fey”, *DİA*, İstanbul, 1995, c. XII, s. 511-513.

¹⁰ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, c. IV, s. 279; Zemahşerî, *Keşşâf*, c. VI, s. 79; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. XXIX, s. 287; Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’an*, c. XX, s. 357.

¹¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, c. VI, s. 79-80.

Muhacirdirler. 3. Yurtlarından sürülmüş, mallarından uzaklaştırılmışlardır. 4. Allah’ın fazlını ve rızasını istemektedirler. 5. Allah’a ve peygamberine yardım ederler. 6. Onlar, doğru olanların ta kendileridir.¹ Bu görüşe göre “miskin”in yoksulluğu ifade eden genel bir kavram, “fakir”in ise miskin kavramına dâhil daha özel bir kavram olduğu söylenebilir. Elmalılı ise 8. ayetteki ifadelerin bedel olmayıp geri kalan sarf yerlerini beyan eden bir başlangıç cümlesi olduğu görüşünü tercih etmiştir.² Bu görüşe göre ise fakirleri miskin kavramına dâhil etmeye gerek yoktur.

Kurtubî, fakir muhacirler için Abdurrahman bin Ebzâ ve Saîd bin Cübeyr’den şu görüşü nakleder: “Muhacirlerden kimisinin kölesi, hanımı, evi, üzerinde hacedip gazada bulunacağı devesi bulunmakla birlikte yüce Allah onların fakir olduklarını belirterek zekâtta onlara bir pay ayırmıştır.”³

Yukarıda temas edilen ayetlerde, fakirlerle ilgili şu özellikler dikkat çekmektedir:

1. Fakirlere yardımın söz konusu edildiği ayetler hep Medenî’dir. Bu da onların Medine döneminin şartlarında, yani organize hale gelmiş müslüman toplumlarda, ortaya çıkabilecek kimseler olduğuna dair bir fikir vermektedir.

2. Fakir kavramının geçtiği ayetlerde onların özellikle mümin / müslüman kimseler olduklarına dair vurgular görülmektedir.

3. Fakirler, Bakara suresi 271. ayete göre, özellikle gizli yardım yapılması gereken kimselerdir.

4. Bakara suresi 273. ayette, kendilerini Allah yoluna adadığı için geçimlerini temin edemeyen ama görünüşte zengin zannedilen ve insanlardan yüzüzlük ederek iste(ye)meyen fakirlere yardım edilmesi vurgulanmıştır.

5. Hac suresi 28. ayette özellikle hac kurbanlarının etlerinden fakirlere yedirilmesi söz konusu edilmiştir.

6. Haşr suresi 8. ayette, yurtlarından ve mallarından uzaklaşarak hicret eden, Allah’ın dinine ve peygamberine yardım eden fakirlerden bahsedilmiştir.

Netice olarak aşağıda temas edileceği üzere “miskinler”in doyurulması ve onlara yardım edilmesi hem Mekkî hem de Medenî surelerde yer alırken, fakirlere yardımın sadece Medenî surelerde yer alması dikkat çekicidir. Ayrıca yardımın söz konusu edildiği ayetlerde özellikle belli vasıfları taşıyan fakirlere vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu durum,

¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. XXIX, s. 287.

² Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. VII, s. 4840.

³ Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’an*, c. XX, s. 357.

Kur'an'ın fakir kavramına, bilinenden farklı ve yeni bir anlam yüklediğini düşündürmektedir. Bu bilgiler ışığında fakir kavramı şöyle tanımlanabilir:

Fakir, kendini Allah yoluna adayan –ve bu uğurda gerekirse hicret eden-, geçimini temin etmek için fırsatı olmayan ama ihtiyacını da bildirmeyen, görünüşte zengin zannedilen (fakirliği belli olmayan) kimsedir.

Aslında bu tanım, yukarıda fakir kavramına dair fakîhlerin ve müfessirlerin görüşleri arasında verdiğimiz, fakirler, “İhtiyacını gizleyen ve istemekten çekinen kimselerdir”, “Müslümanların muhtaçlarıdır”, “Ashâb-ı Suffe'dir” veya “Muhacirlerin muhtaçlarıdır” gibi görüşleri de içine alan daha kapsamlı bir tanım olmaktadır.

4. Kur'an'da Miskin İle İlgili Kavramsal Çerçeve

Miskin kavramı, Kur'an'da dokuzu Mekkî¹, on dördü Medenî² surelerde olmak üzere 23 ayette geçmektedir ve Kur'an'ın nüzul sürecinin başından sonuna kadar her aşamasında yer alan bir kavramdır. Mekkî surelerde, Kehf suresindeki birden fazla gemi sahibini ifade etmek üzere çoğul geldiği yer hariç, hep tekil olarak gelmiştir.

Kur'an'ın ilk nazil olan surelerinden Kalem suresinde³ hiçbir miskinın yanlarına gelmemesi için fısıldaşarak sabah erkenden bahçelerine giden bahçe sahibi kimselerin bahçelerinin maruz kaldığı felaket ve Mekkeli müşriklerin de aynı tavrı sergiledikleri için benzer bir imtihana maruz kaldıkları anlatılır.⁴ Tefsirlerde, babaları salih ve yoksulları görüp gözetken bir kimse iken, ondan miras kalan bahçeden kalkan ürünlerle, miskinleri doyurmak istemeyen evlatların maruz kaldığı bu felaket bazı ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.⁵ Kurtubî'ye göre bu olay Mekkeliler tarafından bilinen bir olaydı.⁶

Yine Mekke döneminin başlarında nâzil olan Müddessir suresinde⁷, cennetliklerin “Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?” sorusu karşısında

¹ İsrâ, 17/26; Kehf, 18/79; Rûm, 30/38; Kalem, 68/24; Hakka: 69/34; Müddessir: 74/44; Fecr, 89/18; Beled, 90/16; Mâ'ûn, 107/3. Bu surelerin Mekkî olduğuna dair bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 193; Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 49 vd..

² Bakara, 2/83; 177; 184; 215; Nisa, 4/8; 36; Mâide, 5/89; 95; Enfâl, 8/41; Tevbe, 9/60; Nûr, 24/22; Mücadele, 58/4; Haşr, 59/7; İnsan, 76/8. Medenî iki ayette ise Yahudilere meskenet damgası vurulduğu bildirilmektedir. Bkz. Enfâl, 8/41; Haşr, 59/7. Bu surelerin Medenî olduğuna dair bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 194; Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 49 vd..

³ Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 193; Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 49 vd..

⁴ Bkz. Kalem, 68/17-33.

⁵ Bkz. Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, c. IV, s. 405-406; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. XXIII, s. 172; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. XXX, s. 87.

⁶ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. XXI, s. 160.

⁷ Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 194; Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 49 vd..

günahkârların, “Biz namaz kılanlardan değildik, miskini doyurmuyorduk, (batıla) dalanlarla birlikte dalıyorduk, ceza gününü de yalan sayıyorduk,” cevabını verecekleri bildirilmiştir.¹

İlk dönemlerde nâzil olan bir başka sure ise Fecr suresidir.² Bu surede, “Hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz, miskini yedirmeye birbirinizi teşvik etmiyorsunuz”³ buyrulur, miskinleri doyurmaya teşvik etmeyenler kınanmıştır. Allah’ın verdiği nimetleri yoksullarla paylaşması için insanları teşvik etmek ve bu hususta toplumsal bir duyarlılığın oluşmasına ve yardımlaşmanın kurumsal hale gelmesine katkıda bulunmak yoksulluk probleminin çözümünde önemlidir. Bu sebeple miskinlere yardımı teşvik etmeyenlerin kınanması, Mekkî surelerde zaman zaman gündeme gelen bir mevzu olmuştur.⁴ Kurtubî’ye göre yemek, aralarındaki ilişki ve yakınlık sebebiyle miskine izafe edilmiştir.⁵ Zemahşerî’ye göre ise miskinleri yemekten mahrum bırakmanın büyük bir günah olduğuna dair iki kuvvetli delil vardır. İlki Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, küfür ifade eden cümleye atfetmiş ve bunu, küfrün emaresi ve işareti saymıştır. İkincisi de ayette yedirmemeyi değil de, yedirmeye teşvik etmemeyi zikretmiştir. Eğer yoksulu yedirmeye teşvik etmeyenin durumu böyle ise, ya bizzat yedirmeyenin durumu nasıl olur, bildirmek istemiştir.⁶

Mekkî surelerde miskin kavramının geçtiği iki ayette ise akraba ve yolcuyla birlikte miskine haklarının verilmesi emredilmektedir. Razî’ye göre özellikle akraba, miskin ve yolcunun hakkından bahsedilmesi, yardımın sadece zekâtla sınırlı olmadığını, zekât yükümlüsü olmasa bile insanların, bu kimselere ihsanda bulunmasının gerekli olduğunu gösterir.⁷

Medine döneminde ise birçok ayette miskin kavramı çoğul olarak yer almaya başlamıştır.⁸ Bu dönemde nazil olan İnsân suresinin 8. ayetinde; “Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği miskine, yetime ve esire yedirirler” buyrulur. Râzî’ye göre, yemek yedirmek demek, muhtaç kimselere ihsanda bulunmak ve her ne suretle olursa olsun onlara iyi davranmak demektir. Bizzat yemek yedirme şart değildir. Çünkü ihsan (iyilikte bulunma) çeşitlerinin en kıymetlisi, yemek yedirmedir. Yemeğin dışındaki şeylerin olmaması durumunda, hayatın devam edeceği

¹ Müddessir, 74/40-46.

² Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 194; Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 49 vd.

³ Fecr, 89/17-18.

⁴ Bkz. Mâûn 107/3; Hakka 69/34.

⁵ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. XXI, s. 211.

⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, c. VI, s. 201.

⁷ Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. XXV, s. 125.

⁸ Bkz. Bakara, 2/ 83; 177; 215; Nisâ, 4/8; 36; Enfâl, 8/41; Tevbe, 9/60; Nûr, 24/22; Haşr, 59/7.

düşünülebilir ancak bedenlerin ayakta durması ve hayatın devam etmesi yemek ile olur. Dolayısıyla yemek, bütün faydalı şeylere yorumlanabilir. Bu manada meselâ, “Falanca, malını yiyip bitirdi” denilir. Cenâb-ı Hak da, “Yetimlerin mallarını haksızlıkla yiyen kimseler, karınlarında ateş yemişlerdir”¹ ve “Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin” buyurmuştur.²

Medenî surelerde, farklı sınıflarla birlikte ihsanda bulunulacak, mal verilecek ve infak edilecek kimseler arasında hep miskinler de sayılmıştır.³ Yine bu dönemde oruç tutamayan kimselerin ödeyeceği fidye bir miskin doyurma olarak bildirilmiştir.⁴ Yeminini bozan kimseler için; “Bunun (yemin) da kefareti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden on miskine yedirmek yahut onları giydirmek yahut da bir köle azat etmektir”⁵ buyrulurken, miskinlerin doyurulması veya giydirilmesi söz konusu edilmiştir. İhramlı iken avlananların⁶ ve zihârda bulunanların⁷ kefaretlerinde de alternatiflerden birisi hep farklı sayılarda miskin doyurma

¹ Nisâ, 4/10.

² Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. XXX, s. 244-245.

³ Bahsi geçen ayetler şunlardır: Bakara, 2/83: “Vaktiyle biz, İsrailoğullarından: ‘Yalnızca Allah’a kulluk edeceksiniz, ana-babaya, yakın akrabaya, yetimlere, miskinlere iyilik edeceksiniz diye söz almış ve ‘İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin’ diye de emretmiştik. Sonunda azınız müstesna, yüz çevirerek dönüp gittiniz.” Bakara, 2/177: “İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. Yakınlara, yetimlere, miskinlere, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir...” Bakara, 2/215: “Sana (Allah yolunda) ne harca yapacaklarını soruyorlar. De ki: Maldan harcadığınız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, miskinler ve yolcular için olmalıdır. Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir.” Nisâ, 4/8: “(Mirastan payı olmayan) yakınlar, yetimler ve miskinler miras taksiminde hazır bulunursa bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin.” Nisâ, 4/36: “Allah’a ibadet edin ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, miskinlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlar (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın; Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez.” Nûr, 24/22: “İçinizden faziletli ve servet sahibi kimseler akrabaya, miskinlere ve Allah yolunda göç edenlere (mallarından) vermeyeceklerine yemin etmesinler; bağışlasınlar; feragat göstereyin. Allah’ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız? Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir.”

⁴ Bkz. Bakara, 2/184.

⁵ Bkz. Mâide, 5/89.

⁶ Bkz. Mâide, 5/95.

⁷ Bkz.; Mücadele, 58/4. Zihâr, kocanın, kendisine haram kılmak maksadıyla karısını veya karısının baş, yüz, sırt gibi bütünü ifade eden bir bölümünü evlenmesi dinen yasak olan yakını (mahrem) bir kadına benzetmesi demektir. Bkz. Ahmet Yaman, “Zihâr”, *DİA*, İstanbul, 2013, c. XLIV, s. 387

olmuştur. Ayrıca ganimetlerin beşte birinin dağıtılacağı kimseler¹ ile fey'in verileceği kimseler arasında miskinler de yer almaktadır.²

Kavramın geçtiği ayetlere göre miskinlerin, şu özellikleri ön plana çıkmaktadır:

1. Fakirlerden farklı olarak miskinlere yardımın, hem Mekkî hem de Medenî surelerde sürekli vurgulandığı görülmektedir.

2. Miskin kavramının geçtiği ayetlerde özellikle onların doyurulmaya (yemeğe) muhtaç kimseler olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca ayetlerde onları doyurmayan müşriklerin de kınandığı görülmektedir.

3. Akriba ve yolcularla birlikte insanların mallarında hakkı olan kimselerdir

4. Fidyeye ve kefaretlerde doyurulması veya giydirilmesi gereken kimselerdir.

5. Ganimetin beşte biri ile fey'in dağıtılacağı kimseler arasında yer almaktadırlar.

Kanaatimizce ayetler, herkesin ihtiyaç sahibi olduğunu bildiği / gördüğü, her toplumda, her zaman karşılaşılabilecek mutlak manada yoksulları tarif etmektedir. Miskinler için fakih ve müfessirlerin yorumları arasında yer verdiğimiz; “Gayrimüslimlerin muhtaçlarıdır”, “İhtiyacını dışa vuran ve dilenen kimselerdir”, “Sağlıklı ihtiyaç sahipleridir”, “Muhacirlerin dışındaki muhtaçlardır” veya “İhtiyaçları için kapı kapı dolaşan kimselerdir” gibi görüşlerin tamamını içine alan bir tanım yapmak mümkün görünmektedir. Bu çerçevede miskinini tarifi şöyle yapılabilir:

Miskin, ihtiyacını dile getirsin veya getirmesin, çalışsın veya çalışmasın, sakat / özürlü olsun veya olmasın toplum tarafından ihtiyaç sahibi olduğu hemen fark edilen, öncelikli ihtiyaçları sebebiyle çoğunlukla kendilerine temel ihtiyaç maddelerinden gıda ve giyim yardımı yapılan ve muhtaç denilince ilk akla gelen, Müslim veya gayrimüslim kimselerdir.

Kur'an'da fidye ve kefaretlerde hep miskinlerin doyurulmasından bahsedilmiştir. Bundan hayatta kalmak için duyulan ihtiyaç sebebiyle miskinlerin doyurulmalarına yönelik bir teşvik yapıldığı sonucu çıkabileceği gibi, kendilerini Allah yoluna adayan fakirlerin, dinin belli kurallarını ihlal eden kimselerin ceza nitelikli ödemelerinden (kefaret) müstağni tutuldukları sonucu da çıkarılabilir. Bu konuda Kur'an'da ilgi çekici bir ayrıntı yer alır. Hacda kesilen kurbanlardan (hedy) fakirlere yedirme emredilirken³, hacda

¹ Bkz. Enfâl, 8/41.

² Bkz. Haşr, 59/7.

³ Bkz. Hac, 22/28.

ihramlı iken avlanan kimselere kefâret olarak miskin doyurmaları emredilmektedir.¹

Miskin kelimesinin Mekke’de tekil olarak kullanılmasından, müslümanların azınlık olarak yaşadığı ortamlarda yoksulları doyurmanın ferdî gayretlerle ve dar çerçevede olduğu / olacağı sonucunu çıkarabiliriz. Medine döneminde ise müslümanlar yoksullar için daha organize faaliyetler yapacak duruma geldiklerinde kavram çoğul olarak kullanılmaya başlamıştır.

Miskin ile alakalı olarak Ebû Hüreyre’den nakledilen bir hadis vardır: “Miskin, kapı kapı dolaşırken verilen bir iki lokmanın veya bir iki hurmanın geri çevirdiği kimse değildir. Fakat gerçek miskin, ihtiyacını giderecek bir şey bulamayan ve halini anlayıp kendisine tasaddukta bulunacak biri çıkmayan, (buna rağmen) kalkıp halktan bir şey istemeyen kimsedir.”² Hadise göre halk kapı kapı dolaşıp dilenen kimselere miskin diyordu. Hz. Peygamber ise, hayır yapmak isteyenlere bir ideal göstererek, öncelikle elinden tutulması gerekenleri bildirmiştir. Buna göre asıl, muhtaçlığı fark edilemeyen ve dilenmeyen kimselere yardım edilmelidir.³ Bazı rivayetlerde, hadisin sonunda “Onlar yüzüzlük ederek istemezler”⁴ ayetinin de delil olarak kullanıldığı görülmektedir.⁵ Dolayısıyla aslında bu hadiste miskinın tarif edilmediği, insanlar fakirleri, miskin diye adlandırdıkları için bu kavramın kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁶

5. Sonuç

Tanımları konusunda ihtilaflar bulunan fakir ve miskin kavramlarının Kur’an bağlamında tanımlanması mümkün görünmektedir. Buna göre fakirler, Allah yolunda bulunmalarından dolayı geçimlerini temin etmek için uğraş(a)mayan kimseler olarak tanımlanabilir. Cenâb-ı Hak Kur’an’da, zekâtın harcama kalemleri içinde, fakirleri ilk sırada sayarak, bu sınıfa verdiği önemi göstermiştir. Bu sebeple günümüzde de ilim tahsil etmek, İslam’ı anlatmak gibi ulvî gayelerle meşgul olduğu için geçimini temin ile uğraşamayan kimselerin şahsî ihtiyaçlarının karşılanmasına öncelik verilmelidir.

¹ Bkz. Mâide, 5/95.

² Buhârî, “Zekât”, 53; Müslim, “Zekât”, 102; Ebû Dâvud, “Zekât”, 23; Nesâî, “Zekât”, 78.

³ Ebû Süleyman Hamd bin Muhammed el-Hattâbî (v. 388/998), *Meâlimü’s-Sünen*, I-IV, Matbaatü’l-İlmiyye, Halep, t.y., c. II, s. 61.

⁴ Bakara, 2/273.

⁵ Bkz. Buhârî, “Tefsîr”, 48; Müslim, “Zekât”, 102; Nesâî, “Zekât”, 78.

⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. XI, s. 515.

Miskin kavramı ise Kur'an'da, mutlak manada yoksul kimseleri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bazen karınlarını doyuracak yiyeceği bulmakta dahi zorlanan miskinlere, bu özellikleri sebebiyle, inanan / inanmayan tüm insanlar yardıma koşmalı ve birbirlerini yardıma teşvik etmelidir. Cenâb-ı Hak Kur'an'da, toplumun bu ihtiyaç içinde kıvranan kesimini, fakirlerden sonra ikinci öncelikli yardım edilmesi gerekenler olarak bildirmiştir. Kur'an'da, hem tüm gelirlerin harcama kalemleri arasında hem de insanların mallarında hakkı olan kimseler arasında zikredilerek, miskinlere yardımın sadece zekâtla sınırlı bir yardım olmadığı da vurgulanır. Öyleyse günümüzde de yoksullara, zekâtla birlikte, her türlü infak ve kefâret yoluyla sahip çıkılmalı ve karınları doyurulmalıdır. Ayetlerde miskinleri doyurmaya teşvikin vurgulanması da, bu işin organize bir faaliyet olarak yapılmasının, kampanyalar düzenlenmesinin ve seferberlik halinde yoksulluk probleminin çözülmesi için çalışılmasının önemini göstermektedir. Aslında miskinlerin bakımı ve görünümünün, bir sosyal politika ve sosyal devlet anlayışını gerektirdiğini söylemek mümkün görünmektedir

Kaynakça

- el-Âlûsî, Şihabuddin es-Seyyid Mahmut (1270/1853), Ruhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesânî, I-XXX, Beyrut, t.y.
- el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn bin Mesûd (v. 516/1122), Meâlimu't-Tenzîl, I-VIII, Riyad, 1409.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed bin İsmâîl (v. 256/870), el-Câmiu's-Sahîh, I-IV, Kâhire, 1400.
- el-Cassâs, Ebû Bekr Ahmed bin Ali er-Râzî (v. 370/981), Ahkâmu'l-Kur'an, I-V, thk.: Muhammed es-Sâdik Kamahâvî, Beyrut, 1992.
- el-Cevherî, İsmail bin Hammâd (v. 400/1009), es-Sihâh Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye, thk. Ahmed Abdülgafur Attar, 2. baskı, Beyrut, 1979.
- el-Cürcânî, Ali bin Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf (v. 817/1413), Mu'cemu't-Ta'rîfât, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, Kahire.
- Dahhâk (v. 105/723), Tefsîru Dahhâk, thk. Muhammed Şükri, Kahire, 1999.
- Ebû Dâvud, Süleyman bin Eş'as es-Sicistânî (v. 275/889), Sünenü Ebû Dâvud, Beyrut, 1997.
- Ebû Hayyân, Muhammed bin Yûsuf eş-Şehîd (v. 754/1353), el-Bahru'l-Muhît, Beyrut, 1993.
- Ebussuûd, İbn Muhammed el-İmâdî (982/1574), İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm, thk.: Abdulkadir Ahmed Atâ, Riyâd, t.y.
- Fayda, Mustafa, "Fey", DİA, İstanbul, 1995.

- el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ bin Ziyâd (v. 207/822), Meâni'l-Kur'an, I-III, 3. bs., Beyrut, 1983.
- Hamîdullah, Muhammed (v. 2002), İslâm Peygamberi, I-II, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., 5. bs., İstanbul, 1991.
- el-Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd bin Muhammed (v. 388/998), Meâlimü's-Sünen, I-IV, Haleb, t.y.
- İbn Arabî, Ebû Bekr Muhammed bin Abdullah (v. 543/1148), Ahkâmu'l-Kur'an, I-IV, Beyrut, 2003.
- İbn Fâris, Ebû Hüseyin Ahmed (v. 395/1004), Mu'cemu Mekâyîsi'l-Lüğa, I-VI, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, y.y., t.y.
- İbn Kudâme, Abdullah bin Ahmed bin Muhammed (v. 620/1223), el-Kâfî, I-VI, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî, y.y., 1998.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed bin Mükerrrem (v. 711/1311), I-VI, Kahire, t.y.
- İbn Müflih, İbrahim bin Muhammed bin Abdullah bin Muhammed (v. 884/1479), el-Mübdi' Şerhü'l-Mukni', I-VIII, Beyrut, 1997.
- İbn Rüşd, Muhammed bin Ahmed (v. 595/1198), Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid, I-II, 6. bs., y.y., 1982.
- el-İmrânî, Ebu'l-Hüseyin Yahya bin Ebu'l-Hayr bin Sâlim (v. 558/1162), el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâmî'ş-Şâfiî, I-XIV, Beyrut, t.y.
- el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin bin Muhammed er-Râgıb (v. 502/1108), el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, I-II, Mektebetü Nazâr Mustafâ el-Bâz, y.y., t.y.
- el-Karâfî, Şihâbuddîn Ahmed bin İdrîs (v. 684/1285), ez-Zahîra, thk. Muhammed Hüccî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1994.
- el-Karadavî, Yûsuf, Fıkhu'z-Zekât, Beyrut, 2007.
- el-Kâsânî, Alâeddîn Ebû Bekr bin Mes'ûd (v. 587/1191), Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi'ş-Şerâi', I-X, 2. baskı, Beyrut, 2003.
- el-Kazvînî, el-Hatîb (739/1338), el-İzah fî Ulûmi'l-Belâğa, Beyrut, t.y.
- el-Kurtubî, Muhammed bin Ahmed bin Ebû Bekr (v. 671/1273), el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an, I-XXIV, thk.: Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî, Beyrut, 2006.
- el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali bin Muhammed bin Habîb (v. 450/1058), el-Hâvi'l-Kebîr, I-XVIII, Beyrut, 1994.
- el-Merdâvî, Ebu'l-Hasan Ali bin Süleyman bin Ahmed (v. 885/1480), el-İnsâf fî Ma'rifeti'r-Râcihi mine'l-Hilâf, I-XXXII, Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't-Tevzîi' ve'l-İ'lân, y.y., 1995.
- el-Mergînânî, Ebû'l-Hasan Ali bin Ebû Bekr bin Abdulcelîl (v. 593/1197), el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî, I-II, Beyrut, t.y.

- Mukâtil bin Süleyman (v. 150/767), Tefsîr, thk. Abdullah Mahmud Şahâta, Beyrut, 2002.
- Müslim bin Haccâc, Ebû Hüseyin (v. 261/874), Sahîhu Müslim, I-V, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kâhire, 1991.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed bin Şuayb (v. 303/915), es-Sünenü'l-Kübrâ, I-XII, Beyrut, 2001.
- er-Râzî, Fahrüddîn (v. 604/1207), et-Tefsîru'l-Kebîr: Mefâtîhu'l-Gayb, I-XXXII, y.y., 1981.
- Reşîd Rızâ, Muhammed (v. 1935), Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm: Tefsîru'l-Menâr, I-XII, 2. baskı, y.y., 1947.
- es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed (v. 467/1074), el-Keşf ve'l-Beyân, I-X, thk. Ebû Muhammed bin Âşûr, Beyrut, 2002.
- es-Serahsî, Şemsüddîn (v. 483/1090), el-Mebsût, I-XXXI, Beyrut, 1989.
- es-Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman bin Ebîbekr (911/1505), el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an, I-II, Mücemmeu'l-Melik Fahd li Tibâati'l-Mushafî's-Şerîf, Medine, t.y.
- eş-Şâfîî, Muhammed bin İdrîs (v. 204/820), el-Ümm, I-XI, thk. Rifat Fevzî Abdulmuttalip, y.y., 2001.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed bin Cerîr (v. 310/922), Tefsîru't-Taberî: Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an, I-XVI, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî, Kâhire, 2001.
- et-Tehânevî, Muhammed Ali (v. 1158/1745), Keşşâfû Istilâhâtî'l-Fünûni ve'l-Ulûm, I-II, thk. Ali Dehrûc, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, Beyrut, 1996.
- Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed bin İshâ (v. 279/892), Sünenü't-Tirmizî, I-V, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, y.y., 1968.
- Yaman, Ahmet, "Zihâr", DİA, İstanbul, 2013.
- Yazır, Elmalılı Hamdi (v. 1942), Hak Dini Kur'an Dili, I-X, İstanbul, t.y.
- ez-Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî (v. 1205/1790), Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, I-XL, Kuveyt, 2001.
- ez-Zemahşerî, Cârullâh Ebû Kâsım Mahmûd bin Ömer (v. 538/1144), el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl, I-VI, Riyad, 1998.
- ez-Zerkeşî, Bedreddin Muhammed bin Abdillâh (794/1392), el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an, I-IV, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire, t.y.